

О.В. Лисенко
(м. Київ)

ВИТОКИ АНТИПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ У РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті проаналізовані причини моральної деградації російської армії під час Першої світової війни. Показано взаємозв'язок між злочинним соціально-економічним ладом і низькою боєдатністю армії в тогочасній Російській імперії.

Ключові слова: інформаційна боротьба, боєдатність, антипатріотизм, іноземні інвестиції, інтелігенція.

1 серпня 2014 р. на заходах, присвячених 100-річчю зі вступу Росії у Першу світову війну її нинішній президент В. Путін зазначив, що його держава здобула перемогу у цій війні, але вона була вкрадена тодішніми «націонал-зрадниками» більшовиками, котрі своїми закликами до поразки власної країни розвалили армію. Ця промова наробила багато галасу, тому, що раніше цей одіозний російський лідер, навпаки, всіляко вихваляв і комуністичний устрій, і його вождів, в тому числі В. Леніна та Й. Сталіна, а себе виставляв як продовжувача їхньої справи. Чому ж тепер В. Путін перестав ототожнювати себе із більшовицькими чекістами, котрі десятками і сотнями тисяч розстрілювали царських офіцерів та жандармів, і навпаки, виступив на захист останніх? Відповідь тут може бути лише одна — нинішня Росія відверто стала на шлях імперського курсу і її лідерам віднині не потрібен фіговий листок у вигляді боротьби за світову перемогу соціалізму, яким прикривали свої імперські наміри комуністи. Якщо так, то нинішнім російським урядовцям потрібно було б знати, чому провалився імперський курс їхніх попередників, чому саме у них, а не у французів, англійців чи американців «націонал-зрадники» більшовики своєю антипатріотичною демагогією «вкрали» перемогу в Першій світовій війні.

Причин тут не одна, а декілька. По-перше, поширенню антипатріотичних поглядів у російському суспільстві сприяла антинародна політика останніх російських імператорів Олександра III та Миколи II, коли Російська імперія вступила у військовий союз із Францією та Великобританією. Цей акт політичного самодурства Олександра III був вкрай небезпечним для росіян, бо новий союз із недавніми ворогами проти колишніх спільників не сприймався серед широкого загалу суспільства, де ще добре пам'ятали, як новоспечені «друзі» грабували Росію у 1812 р. Крім того, політичні кульбіти Олександра III під корінь рубали всі моральні принципи, на яких виховувалася тогочасна російська армія. Адже у той час уся вітчизняна історія, все патріотичне виховання у царській імперії базувалися на подвигах суворовських «чудо-богатирів», які

разом з австрійцями воювали з французами в Італії, а потім спільно долали неприступні Альпи. Великою пошаною у російському суспільстві користувалися герої 1812 р., які вмирали за свою Вітчизну на Бородінському полі, до кінця захищаючи Багратіонові флеші чи батарею Раєвського, та не менш героїчні моряки-чорноморці, котрі ціною власного життя захищали Малахів курган від англо-французьких інтервентів під час Кримської війни 1853–1856 рр. Все це в поєднанні з привнесеними західним капіталом торгашеськими принципами взаємостосунків між людьми сяло серед російського суспільства, особливо серед молоді, нігілістичне світосприйняття, зневагу до таких понять, як Батьківщина й обов'язок перед своїм народом.

По-друге, для Російської імперії новий військовий союз означав стрімкий приплив величезних західних інвестицій, які пригнічували природний розвиток молодого, недосвідченого й незміцнілого російського капіталізму. Це відбувалося тому, що на відміну від нинішнього Китаю, де завдяки продуманій політиці уряду західні інвестиції лише посприяли розвитку місцевої економіки, надходження західних інвестицій у царську Росію супроводжувалося злочинними поступками англійському, французькому та бельгійському капіталу на шкоду розвитку вітчизняного. Тому, якщо в Європі капіталізм розвивався в часи, коли ні англійські, ні французькі промисловці не відчували конкуренції з боку інонаціональних економічних інституцій і користувалися всіякою підтримкою з боку своєї влади, то в царській імперії українські та російські підприємці не лише не користувалися підтримкою свого уряду, але й постійно відчували, що із зовнішньополітичних причин він усіяко потурає європейському капіталу на шкоду як власним промисловцям, так і місцевим робітникам. Як наслідок, на відміну від країн Західної Європи, де капіталізм сприяв демократичному оновленню життя людей, у Російській імперії в цілому, та в Україні зокрема, капіталізм був зацікавлений у тому, щоб населення залишалося зубожілим і безправним, згодним працювати за мізерну платню.

Так, у своїй праці «Історія підприємництва в Україні» Т. Лазанська зазначала стосовно діяльності у Криворізькому басейні французького товариства «Дубова Балка», яка сповідувала такі принципи — дешево наймати робітників, штрафувати їх і будь-що прагнути зменшити здольну оплату артілям настільки, щоб у середньому на кожну особу виходило не більше 70 коп. Крім того, на копальнях «Дубової Балки» було багато нещасних випадків. Кореспондент газети «Киевское Слово» був свідком трагедії, коли травмувалося відразу 11 чоловік¹. Жорстокі методи експлуатації були притаманні більшості західноєвропейських підприємців тогочасної доби. Так, один з англійських капіталістів, який побував у 1902 р. у Росії, повідомляв, що прибутковість іноземних капіталістів у Російській імперії «прямо казкова» і рекомендував створювати тут міцні англійські підприємства, щоб розорювати своїх слабких місцевих конкурентів. І дійсно. На великих підприємствах наприкінці ХІХ ст. прибутки становили не менше ніж 30–40%. На Донбасі дивіденди іноземних капіталістів у 3–4 рази перевищували прибутки аналогічних підприємств у Західній Європі. Під тиском великих акціонерних товариств майже повністю зникають зі сцени

економічного життя дрібні селянські розробки. Так, на Донбасі з 114 великих копалень, які були досліджені у 1901 р., 94% вугілля давали акціонерні підприємства. Не витримали з ними конкуренції і деякі поміщики-індивідуали. Навіть знамениті макіївські копальні Іловайського стали власністю французів². В таких умовах люди переставали вважати Російську імперію своєю Батьківщиною і не бажали за неї воювати, що й особливо яскраво проявилось під час Першої світової війни, коли російські солдати масово пішли за більшовиками з їхніми мародерськими антипатріотичними гаслами.

По-третє, до виникнення антипатріотичної більшовицької партії були причетні й самі російські спецслужби, ідейним послідовником яких сьогодні намагається зобразити себе В. Путін. Це пояснюється тим, що сильна опозиція владі існувала також й у жандармсько-поліцейських структурах, серед співробітників котрих традиційно було багато людей німецького походження, і які не сприймали курс Миколи II на розрив відносин з їхньою історичною Батьківщиною на користь стосунків із країнами Антанти. Ненавидячи капітал останньої, ці пронимецькі сили були зовсім не проти того, щоб самим перейняти варварські методи експлуатації, котрі він впроваджував в Україні, але щоб зиск від цього йшов поліцейсько-жандармській еліті. Для цього із числа найбільш підступних та безпринципних провокаторів, бандитів і морально нечистоплотних осіб, збіговиськом яких у той час була саме більшовицька партія, було створено силу для фізичного витіснення західних капіталістів і захоплення їхнього майна шляхом збурення начебто революційних, а насправді розбійницьких настроїв серед робітників та жителів приміських селищ.

Серед більшовиків було багато навчених впливати на психіку людей молодих священиків та недовчених семінаристів, серед яких своєю підлістю й жорстокістю вирізнявся Й. Джугашвілі (Сталін). Це пояснювалося тим, що ще військовий міністр в уряді Олександра II Мілютін, відмінивши 25-річну військову службу, запровадив у Росії загальну військову повинність, і почав забирати до армії молодих священиків: мовляв, як можна закликати інших проливати кров за государя, коли сам свою кров не проливав і не бажаєш цього робити. Формально все було правильно, але на практиці ці «реформи» призвели до того, що недовчені семінаристи масово пішли в революцію, тобто, замість того, щоби вчити своїх прихожан віддавати життя «за веру, царя и отечество», почали підбурювати останніх до непокори та повстання проти влади. Саме вони почали активно дестабілізувати морально-психологічну атмосферу в суспільстві, особливо серед молоді призовного віку, досягаючи того, що останні приходили в армію вже готовими до революційних виступів та вбивства власних офіцерів.

Програмою-мінімум для більшовиків було повалення в Росії проантантвського уряду і відновлення дружніх стосунків з Німеччиною, з одночасною експропріацією та націоналізацією майна інших західних підприємців; програмою максимум, зокрема в Україні, було знищення під вивіскою «диктатури пролетаріату» всіх національно-культурних, економічних та освітніх закладів і створення умов для подальшої приватизації награвованої у старій імперській еліті власності та безконтрольної сваволі грабіжницького «дикого капіталізму».

Тому, оцінюючи сутність більшовицької партії, відомий український письменник В. Коротич зазначає: «В Америці мені довелося читати книжку Троцького, у нього я знайшов цікаву думку: радянське чиновництво поступово захоче прибрати до рук те, що належало правлячому класу в царській Росії, а прибравши до рук, воно захоче отримати все це у спадкову власність»³.

Такий критичний погляд більшовика Л. Троцького на свою партію пояснюється тим, що серед більшовиків були і цілком респектабельні представники тогочасної проантантівської буржуазії, до яких зокрема, належав і сам Лев Давидович. Так, недавно в російських ЗМІ промайнуло повідомлення про те, що більшовицькі лідери й одночасно власники великих земельних латифундій у Таврії Л. Троцький та Г. Зінов'єв ще у дореволюційний період були тісно зв'язані з англо-американськими трейдерами українського зерна і здійснювали свої оборудки через Дарданелли до Європи. А більшовицький переворот вони здійснювали задля того, щоб начебто від імені Росії заявити про вихід із вже фактично виграної війни і тим самим дати можливість Лондону звинуватити Росію у зраді і не віддавати їй обіцяний контроль над протоками. Отже, слова В. Путіна про вкрадену у росіян перемогу у Першій світовій війні начебто і мають під собою реальний ґрунт, але її злодіями були в тому числі й імперські можновладці та силові структури, котрі спонсорували антипатріотів більшовиків, для яких із самого початку їхнього політичного існування характерним був голий соціальний та національний популізм — «грабуї награбоване», «право націй на самовизначення» тощо.

Як наслідок, більшовики відразу ж отримали відчутну перевагу перед імперською адміністрацією, адже вони могли обіцяти українцям що завгодно і скільки завгодно, бо добре знали, що після приходу до влади вони нічого не будуть виконувати, а тих українців, які їм повірять і будуть вимагати виконувати обіцяне — просто фізично знищать. На жаль, у свідомості переважної більшості тогочасних українців просто не вкладалося у голову, як це можна щось пообіцяти і потім демонстративно і нахабно не лише не виконувати своїх обіцянок, але й робити все навпаки. Тому все, що казали лєнінці, російське, і на жаль, й українське населення сприймало за чисту монету, а це надзвичайно сприяло ширенню більшовицької агітації на теренах Наддніпрянщини, тим більше, що в той час українці починали відчувати себе чужими на власній землі, бо нічого не отримували від українських природних багатств. Це робило їх вразливими до тієї люмпен-пролетарської ідеології, котру заносили в Україну, й особливо в Донбас, російські емігранти.

Ситуація погіршувалася тим, що у той час у південно-східних регіонах України відбувався процес масового напливу російськомовного населення. Так, український історик О. Реєнт слушно зазначав з цього приводу: «Про перевагу прийшлого російського пролетаріату в складі робітництва України наприкінці XIX ст. свідчить Всеросійський перепис населення 1897 р. На території 9 українських губерній було зафіксовано 243 тис. робітників родом не з України. Цікаво, з яких же районів імперії прийшло це робітництво? Майже 70% їх, або 163 тис. чол., прибуло з 32 губерній Росії. Це насамперед Воронежська, Курська, Орловська, Пензенська, Рязанська, Саратовська, Сибірська, Тамбовська і Туль-

ська губернії»⁴. Становище погіршувалося ще й тим, що переважну частину цього російськомовного прийшлого населення становили некультурні й малоосвічені люмпени, які до того ж і не хотіли підвищувати свій культурно-освітній рівень, а надавали перевагу постійному пияцтву. Крім того, на початку XX ст. на 9 найбільших заводах Півдня України, кожний з яких давав понад 10 млн пудів чавуну, тільки один із десяти робітників був українцем. Як наслідок, корінні пролетарі поступово асимілювалися або зовсім витіснялися росіянами⁵.

Цим вдало скористалися більшовики та їхні пронімецькі покровителі із російських силових структур. Вони почали активно поширювати серед цього контингенту населення свої антипатріотичні, мародерські погляди, мовляв у пролетарів нема Вітчизни, «грабуї награбоване» тощо. Отже, Донбас перетворився на російськомовний анклав всередині українських земель, притому його населення становили покидьки російського суспільства, схильні до алкоголізму та поножовщини особи, котрих не цікавила ані українська, ані російська література, історія та культура. Це повністю влаштовувало західноєвропейських капіталістів, котрі розуміли, що неосвіченого, завжди нетверезого робітника легше змушувати працювати за копійки.

Водночас дуже негативні тенденції почали проявлятися також серед російського дворянства, значна частина якого після відміни кріпосного права у 1861 р., не змогла пристосуватися до нових економічних реалій, збідніла і як результат — перетворилася на люмпен-дворянство, котре було ідейно близьким до люмпен-пролетаріату. Найбільш відомою постаттю тут був дворянин за походженням, більшовик В. Ульянов (Ленін). Ця частина колишніх «господарів життя» бачила своє майбутнє виключно у минулому, коли вони були повними володарями над безправними українськими селянами-кріпаками. Повернути кріпосне право під будь-якими, хоча б навіть люмпен-пролетарськими гаслами, і знову грабувати поневолених українців було їх головною метою. Як результат — люмпен-пролетарі та люмпен-дворяни під покровительством російських спецслужб почали об'єднувати свої зусилля, й особливо яскраво це проявилось на стратегічно важливому південному сході України.

До початку Першої світової війни цим негативним процесам досить успішно намагалася протидіяти українська інтелігенція, ведучи серед робітників культурно-просвітницьку й економічну діяльність. Так, на Катеринославщині українським інтелігентам вдалося одночасно поширити національну ідею на сільську місцевість і посприяти залученню українських робітників до національного життя в губернському центрі. Особливо відрадним видається нам цей факт, з огляду на те, що українці змогли досягти цих успіхів у місцевості, де було багато російського люмпен-пролетаріату, яким, через своїх підставних агентів типу більшовицького провокатора О. Лоли, керував особисто головний російський люмпен-дворянин В. Ленін⁶. Але розвинути свої успіхи українська інтелігенція не змогла, оскільки в 1914 р., після початку війни, всі українські національно-культурні товариства були ліквідовані, газети та журнали позакривані, багато українських діячів було заслано до Сибіру, чи вбито на фронтах Першої світової війни, що значно ускладнило боротьбу з більшовизмом в Україні.

Тобто, знову ж таки, поширенню антипатріотичної більшовицької агітації сприяли дії царської адміністрації, в якої, за словами В. Путіна, лєнінці «вкрали» перемогу у Першій світовій війні. Але якщо так, то в цьому винна сама імперська влада. Ця провина посилюється тим, що попри репресивні дії царизму, частина вітчизняної наддніпрянської інтелігенції чи то в силу свого службового становища, чи через те, що вона справді вірила, що англійці та французи принесуть в Україну західну демократію, продовжувала визнавати абсурдний проантантівський курс Росії. Свої дії на підтримку самодержавства ця частина наддніпрянської інтелігенції пояснювала «вірністю союзницькому обов'язку», та цілком відірваними від реальності сподіваннями, що демократичні Англія та Франція з вдячності за принесені у спільній боротьбі жертви допоможуть і українцям вийти на шлях цивілізованого європейського розвитку. Подібна політика була смертельною для української інтелігенції, адже українські робітники та селяни, котрі жили надголодь і щодня отримували з фронту звістки про вбитих та поранених рідних і близьких, краще від власної інтелігенції розуміючи, що марно чекати будь-якої вдячності від «союзників», починали відверто її зневажати, вважаючи зрадницею та буржуазною прислужницею, хоча ніякої ані моральної, ані матеріальної підтримки ні від самодержавства, ні від західних капіталістів ця частина української інтелігенції не отримала.

Водночас німці, для того щоби розвалити російський фронт, почали активно фінансувати більшовицьку партію, котра, після початку Першої світової війни, перенесла свою увагу на пропаганду серед солдатів царської армії пацифістських антивоєнних ідей та підбуренню страйкової активності серед робітників військових заводів. Лєнінці платили дуже значні гроші і тим робітникам, котрі своїми страйками зривали виконання військових замовлень для армії, і тим бойовикам, які в тилу стріляли в спину поліцейським, а на фронті офіцерам. Отже, більшовики, попри свої соціалістичні гасла, були навіть більшими «риночниками», ніж західні капіталісти, бо чесно розплачувалися за виконану для них роботу.

Більшовицькі ідеї стали особливо популярними серед російських солдатів з 1915 р., коли царська армія почала зазнавати однієї поразки за іншою від найбільш боєздатних німецьких частин, перекинутих із Західного фронту. Не стали винятком й українці, котрі також дедалі охочіше сприймали більшовицькі гасла про припинення війни з німцями та австрійцями, які значно людяніше ставилися до українців, їхніх культурно-освітніх і соціально-економічних потреб, ніж російське самодержавство і великий антантівський капітал. Крім того, якщо на початку війни багато з наддніпрянців вірили, що ведучи війну на боці Росії, вони тим самим визволяють галичан з-під гніту австрійців, то тепер ці їхні ілюзії були повністю розвіяні жорстокістю російського окупаційного режиму в західноукраїнських землях⁷.

Як результат невдоволення широких народних мас, у лютому 1917 р. в Росії відбулася антимонархічна революція, імператор Микола II зрікся престолу і влада тепер уже в Російській республіці перейшла в руки Тимчасового уряду на

чолі з О. Керенським. Подальша доля останнього російського імператора Миколи II була трагічною. Тримаючи величезні кошти в зарубіжних банках, цей формально російський монарх вважав себе більше західноєвропейською людиною, розглядаючи Росію лише як місце, де він заробляв ці кошти. Посилаючи росіян та українців на криваву бійню в інтересах західного капіталу, він сподівався, що останній у випадку революції візьме його під свій захист. Але натомість останній не лише не зробив цього, але й руками Л. Троцького знищив і Миколу II, і його родину. Гроші останнього російського імператора, за які його зрештою і вбили, зникли із західних банків у невідомому напрямку.

Зречення Миколи II і проголошення Росії демократичною республікою, мало що змінило по суті. Так, «демократ» О. Керенський почав забороняти українцям проводити військові з'їзди, а, натомість, більшовики, розуміючи їхню вагу в очах українського суспільства, починали на словах захищати права на проведення подібних національних заходів⁸. Це давало більшовицьким агітаторам можливість ставати своїми серед політично недосвідчених українських солдатів, вільно проникати в їхнє середовище, де вони з часом починали настійно поширювати свої антивоєнні настрої. Боездатність російської армії невпинно скочувалася до тієї межі, за якою починається масове дезертирство та вбивство офіцерів.

Тим часом у зв'язку з продовженням війни соціально-економічна ситуація в Російській імперії почала з кожним днем загострюватися. Формальне проголошення в Росії республіканських та демократичних засад аж ніяк не означало того, що ці норми будуть виконуватися в реальній дійсності. Фактично, Росія стала демократичною державою лише на папері. Так, в демократичних Англії та Франції, аби запобігти народному невдоволенню, на фронті солдатів гарно годували, а, натомість, у тилу дуже суворо регламентувалася діяльність дорогих ресторанів, кабаре та інших розважальних закладів, і водночас, значні кошти направлялися на допомогу сім'ям, в яких годувальники служили в армії. Водночас в «демократичній» Росії, навпаки, солдатів почали годувати й забезпечувати всім необхідним ще гірше, ніж за царського режиму. Їхні сім'ї в тилу не отримували ніякої матеріальної допомоги, і для того, щоб не померти з голоду, змушені були жебракувати. В той же час меткі, злодійкуваті російські «демократи», заробляючи шалені мільйони золотих рублів на поставках до діючої армії зіпсованого продовольства та гнилої амуніції, гарно розважалися в дорогих ресторанах та інших веселих закладах. Тому дуже скоро для переважної більшості російських й українських робітників, селян та солдатів, слово «демократ» стало лайливим, їх ненавиділи ще більше, ніж царських чиновників.

Крім того, починаючи з 1917 р., чітко проявилася відсутність у російській армії ідеологічного стрижня. Якщо до лютого 1917 р. православні священники штовхаючи робітників та селян на непотрібну їм війну, говорили їм, що вони ідуть воювати «за веру, царя и отечество», котрі ще мали якусь моральну вагу у найбільш темної та затурканої частини російського суспільства, то тепер російські демократи почали вчити солдатів, що вони мають віддавати своє життя заради нікому вже вочевидь непотрібного «союзницького обов'язку» перед

англійцями та французами. Цей ідеологічний вакуум почали швидко заповнювати більшовики. У той час стала очевидною їхня цілковита професійна перевага перед агітаторами з числа представників Тимчасового уряду. У книзі О. Толстого «Ходіння по мукам» дуже добре переданий агресивний морально-емоційний стан солдатських мас і безпорадність представника Тимчасового уряду. Так, останній, звертаючись до солдатів і поздоровляючи їх з перемогою революції, заявив: «І нарешті найголовніше: солдати, раніше війна велася царським урядом, зараз вона ведеться народом — вами. Перший завіт революції, панове, — це вірність нашим союзникам»⁹. У відповідь на ці слова більшовицько налаштований російський солдат відповів: «Отримав я з села листа, здохла у мене дома корова, сам я безкінний, і жінка моя з дітьми пішла по світі просить у людей шматок хліба... Значить, тепер ви маєте право мене розстрілювати за дезертирство, я вас питаю?»¹⁰. Солдата-більшовика активно підтримали й інші, котрі спочатку закидали представника Тимчасового уряду запитаннями на кшталт: а ти сам-то годував вошей в окопах?, а потім безжалісно вбили як провокатора. І такі випадки були непоодинокими, а набули масового характеру. Фактично всі дискусії між більшовицькими агітаторами і представниками Тимчасового уряду закінчувалися тим, що втомлені від війни за незрозумілі для них цілі російські солдати вбивали останніх і переходили на бік ленінців.

Як результат — у 1917 р. гігантська російська армія виявилася деморалізованою, дезорганізованою та небоєздатною. Це вже було не військо, а різні банди дезертирів, вбивць, мародерів і насильників. Цікаво, що російська армія почала розвалюватися і масово дезертирувати з фронту не в результаті якоїсь катастрофічної військової поразки, чи технічної та кількісної переваги ворога, а навпаки, після блискучої перемоги під час так званого «Брусилівського прориву» 1916 р., котрий, крім усього, показав дуже низьку боєготовність австрійської армії. Крім того, в цей період найкращі підрозділи німецької армії воювали на Західному фронті, а проти російської армії діяли майже нездатні до наступу, а лише до оборони дивізії ландсферу (ополчення). Кількісна ж перевага росіян над противником у той час була просто незаперечною. Тому за всіма канонами військової науки російська армія повинна була перемагати австро-німецькі війська, чи, принаймні, не залишати свої позиції, часто без жодного пострілу ганебно тікаючи в тил цілими дивізіями та корпусами.

Той же О. Толстой так описує морально-психологічний стан тогочасної російської армії: «Армії більше не існує ... Фронт тікає... Солдати їдуть на дахах вагонів... зупинити руйнування фронту немає ніякої людської можливості... Це відлив океану... Російський солдат втратив уяву, за що він воює, втратив повагу до війни, втратив повагу до всього з чим пов'язана ця війна, — до держави, до Росії. Солдати впевнені, що досить лише гукнути: «мир», — в той же самий день війні кінець... Солдат плюнув на те місце, де його обманували три роки, кинув гвинтівку, і змусити його воювати більше неможливо. До осені, коли ринуть всі десять мільйонів, Росія перестане існувати як суверенна держава»¹¹.

Отже, Перша світова війна показала повну неспроможність того, на перший погляд, ніби ринково-демократичного устрою, котрий сформувався в Російській імперії на рубежі XIX–XX ст. Стрімкий крах імперії став логічним наслідком її псевдо капіталістичного шляху розвитку у передвоєнний час, котрий створив усі передумови, як до початку непотрібної для Росії Першої світової війни, так і до спровокованого цією війною соціального вибуху. Потворний соціально-економічний устрій Російської імперії призводив до втрати боєздатності її армії. Якщо під час цієї війни англійські, французькі та німецькі солдати воювали не лише за ідею, але й за власний добробут, бо перемога їхньої країни означала поліпшення їхнього особистого життя, а поразка — погіршення, то пересічні росіяни й українці були абсолютно матеріально не зацікавлені у перемозі власної держави — їм від неї не діставалося нічого. Це робило російського солдата надзвичайно вразливим для антивоєнної більшовицької агітації, тим більше, що англійські та французькі «союзники» поводитися з росіянами й українцями гірше за будь-яких ворогів.

Ще одним важливим чинником, який сприяв поширенню антивоєнної агітації більшовиків у відсталій країні, де народ традиційно підтримує тих, у кого влада, було те, що імперські силові структури покривали злочини більшовиків, котрі їх нещадно ганьбили. Це призвело до того, що авторитет жандармів і поліції в очах суспільства почав стрімко падати. Адже навіть в Росії люди перестають поважати ту владу, яка підтримує тих, хто її ганьбить, і, навпаки, тих, хто її підтримує — безжалісно посилає на криваву бійню світової війни. В результаті у суспільстві почала укорінюватися думка, що представники силових структур — це люди з якими краще боротися, ніж співпрацювати. У той час в Росії почалися перші напади на жандармів, поліцейських, а також їхніх жінок і дітей, котрих вбивали з особливою жорстокістю.

Ці деструктивні події в метрополії, на жаль, перекинулися й у Наддніпрянщину, де західні капіталісти своєю здирницькою політикою створили передумови для поширення ідеології більшовизму. Крім того, створена після повалення самодержавства Центральна Рада виявилася майже зовсім нездатною до державного управління та проведення в Україні економічних реформ. У результаті її невмілих, безпорадних дій економіка Наддніпрянщини почала стрімко розвалюватися, а життєвий рівень українців різко погіршуватися, що викликало справедливе невдоволення населення. Як потім згадували сучасники тих подій, слова «Центральна Рада» і «Генеральний Секретаріат» стали для українського загалу лайливими. Їх справедливо критикували за те, що демобілізували армію, не зміцнили владу, не провели земельної реформи, довели все до руїни, анархії, голоду¹². Спровокований безглуздими діями Центральної Ради, розвал економіки особливо боляче ударив по південно-східному регіону України, де масово закривалися великі промислові підприємства й багато робітників залишалися без засобів до існування.

Використовуючи той факт, що у свідомості переважної частини українських і особливо російських робітників розвал економіки південно-східного регіону асоціювався саме з Українською державою, більшовики те, що вони самі ще

недавно називали справедливими національно-культурними прагненнями українського народу, почали називати «українським буржуазним націоналізмом», який потрібно нещадно викорінювати заради «майбутнього щастя трудящих». Це безпринципне політичне шахрайство, зрада своїх же політичних гасел та обіцянок стали кричущою несподіванкою для українських діячів, а водночас і для широких мас українського суспільства, зокрема для робітників та селян. У цей відповідальний період в житті української нації почала гостро проявлятися невідповідність українських лідерів до ведення саме політичної боротьби з охопленням нею мільйонів розбурханих революцією, але абсолютно не підготовлених до розуміння цієї нової ситуації людей. Тому, на жаль, українська протидія на цьому відтинку психологічної війни була надто слабка і непереконалива. Якщо йдеться про засоби оборони адміністративного апарату УНР, то він мав у своєму розпорядженні недостатню кількість місцевих сил у містах, щоб його протидія мала значніший успіх. Важливе завдання цієї протидії лежало на українських політичних партіях. Але вони самі не мали для того потрібних пропагандистських органів¹³.

Це пояснювалося тим, що серед постімперських підприємців, котрі вчилися бізнесовим премудростям на прикладі західних підприємців, укоренилася думка, що можна не виділяти кошти на те, аби інтелігенція провадила серед простого народу інформаційну роботу, спрямовану на поліпшення в товщі робітничо-селянських мас іміджу верхніх прошарків суспільства. У той час в Україні підприємці фактично не вкладали ніяких коштів у покращення свого іміджу серед простих українців, тому налаштовували проти себе амбітну молоду українську інтелігенцію.

Водночас більшовики знову не поскупилися на гроші, і почали використовувати цю інтелігенцію, аби розхитати ситуацію в Наддніпрянщині, й потім на хвилях хаосу прийти до повної і необмеженої влади. Українські соціалісти, не розуміючи, яку долю їм буде уготовано після того, як вони виконають свою деструктивну роботу, активно почали дестабілізувати ситуацію у регіоні. Внаслідок цього населення було не поінформоване про наміри і заходи уряду, а також не існувало пропаганди ідеї української державності. Як результат, про всі події суспільство дізнавалося від більшовиків та їхніх прислужників, звичайно, у відповідній інтерпретації й освітленні.

Крім того, українська верхівка вперто не бажала поділитися своїми статками з народом. Так, О. Рєєнт зазначає: «Соціально-економічна домінанта у вимогах пролетаріату в свою чергу наштовхувалася на глухий консерватизм адептів українського самовизначення. Ця невдячна неувага, відсутність співчуття до безпосередніх інтересів робітництва дорого коштували молодій українській демократії: втративши масову підтримку, вона ще якийсь час балансувала на непевних підмурках національного ентузіазму, доки не згасла у хвилях руйнівного процесу, що накочувався з півночі»¹⁴.

Використовуючи цю обставину, а також свої попередні успіхи в ідеологічній обробці українського населення, більшовики під командуванням Антонова-Овсієнка 30 грудня 1917 р. розпочали агресію проти України. Їх активно

підтримали як російські, так, на жаль, й українські робітники Донбасу та інших промислових центрів Наддніпрянщини. У своїх діях більшовики опиралися на своїх агентів, котрі напередодні вступу червоних до Катеринослава, Павлограда й Олександрівська вчиняли там заколоти. Переважна більшість українського війська або зберігала нейтралітет, або навіть чекала приходу більшовиків, які обіцяли забрати фабрики, заводи та землю в багатих і роздати бідним.

Демагоги з Центральної ради, коли виникла потреба рятувати своє життя, не подумалися ні до чого кращого, як послати проти більшовиків, патріотично налаштовану студентську та гімназичну молодь. Легко розгромивши та жорстоко розправившись з ними, більшовики вже у січні змогли захопити Київ і влаштувати там криваву різанину, тисячами знищуючи українську інтелігенцію, чи навіть тих, хто просто розмовляв українською мовою або носив вишиванку. Тут вперше українська інтелігенція зіткнулася з такими проявами чекістської жорстокості, перед якими блідли найбрутальніші дії царських каральних органів.

Провина за здачу Києва лежала насамперед на С. Петлюрі, який до самого захоплення міста більшовиками підтримував ідею «вірності союзницькому обов'язку» і сподівався, що англійці та французи оцінять його відданість і підтримають у боротьбі з більшовиками. Але союзники лише заважали українським частинам придушувати більшовицьке повстання у Києві, звинувачуючи їх у начебто надмірній жорстокості, і нічим не допомогли українській державі зупинити агресію комуністичної Росії¹⁵.

Київ можна було врятувати від більшовицького погрому, але російські офіцери, котрих лише у Києві було близько 15 тис., вешталися по місту і кепкували з українців, бажаючи перемоги більшовикам, бо ті розмовляли рідною їм мовою. Ця поведінка російських офіцерів була дуже дивною, бо Центральна Рада в силу некомпетентності її очільників продовжувала війну з німцями, а більшовики відверто виступали за дружбу з колишнім ворогом. Чому в таких умовах люди, котрі присягали на вірність своїй Вітчизні стали на бік її зрадників, для нас лишається незрозумілим. Але ці дії російських офіцерів незаперечно свідчили про повну моральну деградацію не лише верхівки російської армії, але й усього російського дворянства, котре її складало. Сама історія вимагала знищення цієї паразитичної частини суспільства, яка не пускала до влади в державі талановитих людей не дворянського походження. Інша справа, яким чином мав відбутися цей не простий процес, і люди яких талантів мали потрапити до верхніх ешелонів влади.

Після захоплення Києва більшовиками російські офіцери отримали належне за свою зраду. Так, військовий лікар з чехословацького корпусу Герц спостерігав із вікна свого кабінету, як на вулиці Володимирській у 25-градусний мороз роздягали догола 300 офіцерів російської армії й розстрілювали по одному протягом усього дня. Взагалі, тим із них, котрі намагалися знайти спільну мову зі «своїми», російськомовними більшовиками, дісталось найбільше. 12 лютого 1918 р. вийшов наказ, згідно з яким усі офіцери мали з'явитися у визначене місце на реєстрацію. В одній кімнаті цього будинку їх записували, а в іншій,

щойно вони входили, рубали шаблями голови, били залізними ломами. Таким чином було знищено до 5 тис. офіцерів¹⁶. Разом з ними більшовики знищували і своїх колишніх покровителів з числа російських спецслужб, і жандармські архіви, котрі могли б пролити світло на істинну сутність більшовицької партії. Сама тема співпраці ленінців з царською охранкою більш ніж на 70 років стала абсолютно забороненою і смертельно небезпечною для кожного, навіть закордонного дослідника, котрий хоча б трішки наближався до правди. Співробітники КДБ безжалісно знищували всіх, хто намагався пролити світло на цю брудну історію.

Отже, слова В. Путіна, про те, що більшовики на чолі з Леніним та Сталіним були ніякими не патріотами, котрі створили «великий могутній Радянський Союз», а звичайнісінькими пройдисвітами, які за допомогою лівацьких антипатріотичних та мародерських закликів сприяли військовому розгрому Російської імперії, є певним прогресом для колишнього кадебіста. Але одночасно В. Путіну потрібно сказати й про злочинну роль тодішньої самодержавної верхівки у справі створення більшовицької злочинної організації, не робити з них невинних жертв, а чесно показати їхню роль у справі приводу до влади своїх вбивць. Адже, якби не злочинні дії Мілютіна, то радше б за все Й. Сталін не пішов би по більшовицькій кривавій стежі, а був би звичайним священиком, котрий за гарну матеріальну винагороду вчив би людей патріотизму та служінню «вірі, царю та Батьківщині». Тим більше, що замовчування помилок історії призводить до їхнього повторення. Так, наприкінці минулого століття деякі керівники тодішнього СРСР, як після більшовицького заколоту почалася називатися Росія, знову спробували піти по мілютінському шляху і почали посилати на афганську війну дітей тогочасних комуністичних пропагандистів. Це знову призвело до того, що вчорашні палкі патріоти СРСР стали його найзапеклішими ворогами, усіяючи поливаючи брудом тодішню російську (радянську) армію. В результаті ця війна була ганебно програна і потік афганських наркотиків за останні роки забрав сотні тисяч росіян, в тому числі й дітей та онуків тих комуністичних можновладців, які, подібно до царських, штовхнули своїх агітаторів на схожу брудну справу.

Але найголовнішим сьогодні є те, щоб В. Путін не лише на словах, а й на ділі перестав підтримувати тих, хто є ідейним послідовником мародерів-ленінців. Ідеться про тих терористів, котрі за допомогою популістських, фактично більшовицьких гасел намагаються розвалити, начебто, лише Україну, але насправді, становлять ще більшу загрозу сьогоднішній олігархічній Росії, котра нині дуже нагадує Російську імперію часів Миколи II. І доля В. Путіна та його близьких може повторити долю останнього російського самодержця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні. — К., 1999. — С. 157–158.

² Там само. — С. 164.

- ³ Коротич В. Шелест имел ампула провинциального Хрущева // Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». — К., 2003. — С. 721.
- ⁴ Реєнт О. Українська революція і робітництво. — К., 1996. — С. 30.
- ⁵ Там само. — С. 31.
- ⁶ Сарбей В. Історія України в дожовтневій українській літературі. — К., 1986. — С. 74.
- ⁷ Хоткевич Г. Велика історія України. — Т. 2. — К., 1993. — С. 319.
- ⁸ В.І. Ленін про Україну. — К., 1969. — С. 17.
- ⁹ Толстой А. Хождение по мукам. — Москва, 1948. — Т. 1. — С. 268.
- ¹⁰ Там само. — С. 269.
- ¹¹ Там само. — С. 289.
- ¹² Осауленко Л., Засєкін В. Гетьман України Павло Скоропадський. — Луцьк, 2003. — Кн. 1. — С. 48.
- ¹³ Реєнт О. Вказ. праця. — С. 49.
- ¹⁴ Там само. — С. 22.
- ¹⁵ Стригін В. Нескорений «Арсенал» // Розповідають борці революції. — К., 1967. — С. 12–13.
- ¹⁶ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. — С. 55.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014 р.

ИСТОКИ АНТИПАТРИОТИЧЕСКИХ НАСТРОЕНИЙ В РОССИЙСКОЙ АРМИИ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье проанализированы причины моральной деградации русской армии во время Первой мировой войны. Показана взаимосвязь между преступным социально-экономическим укладом и низкой боеспособностью армии в тогдашней Российской империи.

Ключевые слова: *информационная борьба, боеспособность, анти патриотизм, иностранные инвестиции, интеллигенция.*

ORIGINS OF THE ANTI-PATRIOTIC SENTIMENTS IN THE RUSSIAN ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR

The article contains analysis of reasons of moral degradation of Russian army during the First World War. The correlation between criminal social-economic systems and low army combat capability in Russian Empire of those times have been reflected.

Keywords: *informational war, combat capability, anti-patriotism, foreign investments, intellectuals.*